

УДК 342.7

О.В. Ободовський,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРО КІЛЬКІСНЕ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Анотація. У статті розглянуто питання про кількісне співвідношення прав та обов'язків людини і громадянина. Проаналізовані думки про те, що наявність у людини (громадянина) великої кількості прав та лише кількох обов'язків становить небезпеку і має викликати занепокоєння. Зазначено, що обов'язки людини (громадянина) можуть формулюватися у різний спосіб, при цьому пряма вказівка на обов'язок — тільки один із таких способів. Обов'язки можуть бути встановлені, крім того, шляхом заборони певної поведінки, за допомогою вказівки на права (інтереси) інших суб'єктів чи на обмеження у реалізації певного права. Тому в Конституції України та міжнародних актах про права людини передбачено не так уже й мало обов'язків, як це може видатися на перший погляд. З цих підстав і конституційне положення про визнання людини та її прав найвищою соціальною цінністю слід розуміти зважено. Зокрема, суспільство і держава та їх інтереси не можуть вважатися неначе другорядними щодо людини та її прав. Навпаки, так само як людина та її права є найвищою цінністю для суспільства і держави, так і суспільство й держава та їх інтереси є найвищими цінностями для людини.

Ключові слова: права людини і громадянина, обов'язки людини і громадянина, найвища соціальна цінність, інтереси суспільства і держави, приховані (латентні) обов'язки, заборони, обмеження у реалізації права.

Постановка проблеми. Наприкінці першого десятиліття ХХІ століття Л. Глухарьова розгляд питання про обов'язки людини і громадянина в контексті теорії прав людини розпочала, охарактеризувавши минулу, а так само сучасну епохи як такі, для яких притаманне енергійне проголошення прав особи, акцентування уваги на її (особи) правах з *[одночасним] відтисненням на другий план обов'язків*. Як приклад дослідниця наводить Загальну декларацію прав людини і зазначає, що лише одна із тридцяти її статей (стаття 29) присвячена обов'язкам (курсив наш. — О.О.) [1, с. 25]. Якщо ж, крім того,

врахувати, що про обов'язки кожної людини сказано не в першій, не в другій і навіть не в третій статті Декларації, а аж у статті, яка є однією із завершальних у тексті міжнародно-правового акта, то тоді можна більш-менш впевнено стверджувати, що обов'язки людини справді є неначе (нерівноцінним) додатком до її прав.

Твердження про невелику кількість обов'язків людини порівняно з кількістю її прав є, очевидно, дуже поширеним. Так, А. Панов зазначає: «Вчені, які звертаються до проблематики конституційних обов'язків, часто відзначають «дисбаланс» між правами й обов'язками, закріпленими

в Основному Законі. Дійсно, на фоні такого, що викликає повагу, переліку прав та свобод людини і громадянина обсяг прямо закріплених у Конституції... обов'язків незрівнянно більш скромний і губиться в «тіні» прав» (курсив наш. — О.О.) [2, с. 208]. І хоча А. Панов говорить про Конституцію іншої держави, його теза, проте, має загальний характер.

Мета статті полягає у тому, щоб встановити, чи справді в правових актах (зокрема, в Конституції держави, Загальній декларації прав людини) обов'язки людини і громадянина потрібно шукати неначе зі збільшувальним склом, і кількість обов'язків людини і громадянина є незрівнянно меншою, ніж кількість закріплених у правових актах прав людини (громадянина).

Виклад основного матеріалу. Якщо у людини й справді багато прав і при цьому мало обов'язків, то така ситуація має викликати занепокоєння, на що вчені неодноразово вже звертали увагу. «У Конституції заявлено декілька десятків прав, — наголошує О. Бойко, — а обов'язків — тільки чотири. Це — нонсенс. Будь-якому юристу, навіть початківцю, відома теза про кореспонденцію прав та обов'язків, про дію цього правила сполучених посудин у соціальному середовищі, в окремо взятій країні. Не іноземці ж будуть виконувати за нас, володарів численних конституційних (основних, природних та невідчужуваних) прав і свобод, потрібні для реалізації цих прав обов'язки! І кому сказати спасибі за відчуження обов'язків?» (курсив наш. — О.О.) [3, с. 56]. Крім того, О. Бойко зазначає про те, що сьогодні державна політика орієнтована на західний ранжир цінностей, де пальма першості віддана правам і свободам індивіда, а не

колективним потребам, в той час як «славоправ'я» індивідів дає не тільки позитивні результати, воно атомізує суспільство, дезорганізує систему управління, робить у підсумку кожна людину беззахисною перед насильством і пороками, й обиватель це вже відчув — у кількісному та якісному зростанні злочинності, у відчутті особистої незахищеності від посягань» (курсив наш. — О.О.) [3, с. 60-61].

Висновок О. Бойка про те, що «славоправ'я» індивідів дає не тільки позитивні результати, узгоджується з побоюваннями Л. Глухарьової щодо наростання індивідуалізму: на думку дослідниці, «наростання індивідуалізму не може не турбувати», тому що означає відмову від «колективістської ідеології, від цінностей солідарності, які, як відомо, підтримують стабільність держави, консоліднують громадянське суспільство» (курсив наш. — О.О.) [4, с. 52]. Такої ж думки дотримуються й інші дослідники. Серед них — Р. Валеєв, Р. Мюллерсон, С. Оганесян. Зокрема, Р. Мюллерсон зазначає: «...повне панування індивідуалізму як світогляду може мати і має негативні сторони, особливо, якщо в суспільній свідомості знаходять відображення його крайні прояви, де мова йде лише про право і свободи кожного індивіда без врахування інтересів суспільства в цілому, інших людей, де правам і свободам індивіда не кореспондують його ж обов'язки як перед іншими індивідами, так і перед суспільством в цілому» (курсив наш. — О.О.) [5, с. 154]. І далі: «Так само як не можна приносити інтереси, права і свободи окремого індивіда в жертву здійсненню інтересів, прав і свобод суспільства, нації або держави в цілому, не можна й абсолютизу-

вати примат прав і свобод особистості над інтересами суспільства в цілому. Обидві крайності однаково неприйнятні, небезпечні. Між ними має бути знайдений розумний компроміс» (курсив наш. — О.О.) [5, с. 154-155].

Спираючись на ті ж самі ідеї, що й Р. Мюллерсон («Міра окремої людини, її інтереси та права не можуть бути свавільно звеличені «до міри усіх речей» або ж скасовані зовсім. Це дві крайності, яких у сучасності слід уникати» [6, с. 36-37]), Р. Валеев конституційну формулу про те, що людина, її права та свободи є найвищою цінністю, розуміє не як вищість цінності людини порівняно з іншими цінностями, а як рівнозначність таким цінностям: «...має місце... непропорційне звеличвання... людини, а також її прав та свобод, що з усією очевидністю *суперечить інтересам єдиного і цілого організму будь-якого суспільства і Реальності*. Вони, справді, є цінністю, але не найвищою і не найнижчою, а такою, якою можуть і мають бути відповідно до місця і ролі у суспільстві, природі та всесвіті в цілому» (курсив наш. — О. О.) [6, с. 37]. Висновок про те, що права окремої людини мають бути узгоджені з інтересами цілого — суспільства і держави, — робить й С. Оганесян [7, с. 7].

Очевидно, що узгодження прав окремої людини з правами інших осіб, інтересами суспільства та інтересами держави може бути здійснено у різний спосіб. Один із таких способів

— пряма вказівка у законодавстві на певні обов'язки, встановлені для, зокрема, людини. Однак відсутність у частині першій статті 3 Конституції України зазначеної прямої вказівки на обов'язки, і визнання найвищою соціальною цінністю в Україні лише людини та її прав *зовсім не свідчить* про те, що Основний Закон України *заохочує зневажання обов'язків, вимагає забути* про все, що не стосується прав, причому прав тільки людини¹. Так, незважаючи на те, що у другому реченні частини другої статті 3 Конституції України («Держава відповідає перед людиною за свою діяльність») йдеться *неначе й про односторонню* відповідальність, а саме: про відповідальність держави перед людиною, зазначене конституційне положення все ж потрібно розуміти більш широко. Таке більш широке бачення даної конституційної норми пропонує, зокрема, П. Рабінювич, який зовсім небезпідставно наголошує на тому, що «у стосунках «людина — держава» *відповідальність має взаємний характер*: це *взаємна* відповідальність (людина, а особливо громадянин, *також відповідає перед державою, і це прямо закріплено у Конституції України...*)» (курсив наш. — О.О.) [9, с. 23]. При цьому в статтях Основного Закону України, які наводяться вченим (статті 65, 67, 68), сказано не про відповідальність як таку, а про певні обов'язки: *обов'язок громадян України захищати Вітчизну, незалежність та*

¹ «На відміну від радянського конституціоналізму, — зазначає В. Невинський, — Конституція (Російської Федерації. — О.О.) 1993 р., акцентуючи увагу на пріоритеті інтересів особистості, на перший погляд, містить мало положень, які прямо вказують на принцип поєднання особистих і суспільних інтересів. Очевидно, що тут зіграло роль прагнення авторів Конституції подолати тотальне одержавлення інтересів особистості в радянську епоху. Однак, незважаючи на відсутність у Конституції прямої вказівки на принцип поєднання особистих та суспільних інтересів, непрямо він виявляється в низці [конституційних] норм...» (курсив наш. — О.О.) [8, с. 78-79].

територіальну цілісність України, шанувати її державні символи (частина перша статті 65), *обов'язки кожного сплачувати податки і збори* (частина перша статті 67), *неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей* (частина перша статті 68).

Обов'язками, встановленими у статтях 65, 67, 68 Конституції України, конституційні обов'язки людини і громадянина, проте, не вичерпуються. Так, у частині третій статті 13 Основного Закону України визначено, що власність зобов'язує і не повинна використовуватися *на шкоду людині і суспільству*, у статті 23 — кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, *якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей*, та має *обов'язки перед суспільством*, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості, у частині сьомій статті 41 — використання власності *не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства*, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. Прикладами можуть бути й інші статті Основного Закону України.

У Конституції України обов'язки людини і громадянина встановлені із застосуванням різних прийомів. Той, що з очевидністю вказує на наявність у людини (громадянина) певного обов'язку, — це пряма вказівка на даний обов'язок: використання слова «обов'язок» чи спільнокореневих з ним слів (зокрема, в статті 23, частині другій статті 51, частині першій статті 65). Близький за своєю суттю прийом — то закріплення заборони діяти певним чином. Така заборона — це, по суті, обов'язок суб'єкта утри-

муватися від вчинення тих чи інших дій: «...*будь-яка забороняюча норма*, — зазначає П. Рабінович, — *може бути сформульована як норма зобов'язуюча* (заборона певної дії — це не що інше, як обов'язок утримуватись від вчинення такої дії) і навпаки: *будь-який юридичний обов'язок може бути переформульовано на заборону* (обов'язок вчинити певну дію є, інакше кажучи, заборонаю утримуватись від її невчинення)» (курсив наш. — О.О.) [9, с. 497]. Схожої думки щодо співвідношення заборони та обов'язку дотримується й А. Панов: «Складно сперечатися з тим, що юридична заборона певної дії — це завжди покладання на суб'єкта-адресата обов'язку цю дію не вчиняти» [2, с. 210] (проте на відміну від П. Рабіновича, А. Панов вважає, що «не кожний обов'язок — заборона», хоча «всяка заборона — обов'язок» [2, с. 210]). Наприклад, у частині четвертій статті 5 Основного Закону України передбачено, що ніхто не може узурпувати державну владу. Це положення потрібно розуміти як «заборону захоплення державної влади шляхом насилля або в інший неконституційний чи незаконний спосіб органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, громадянами чи їх об'єднаннями» (пункт 3 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України у справі про здійснення влади народом) (курсив наш. — О.О.) [10]. Іншими словами, громадяни та їх об'єднання, так само як і посадові особи, органи державної влади та органи місцевого самоврядування *зобов'язані* (на них покладений *обов'язок*) не узурпувати державну владу.

Серед заборон, передбачених Конституцією України, — заборона використовувати Збройні Сили України

та інші військові формування для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності (частина четверта статті 17), заборона створення і функціонування на території України будь-яких збройних формувань, не передбачених законом (частина шоста статті 17), заборона використання примусової праці (перше речення частини третьої статті 43).

Обов'язки людини і громадянина можуть бути встановлені й в інший спосіб: шляхом вказівки у конституційній нормі на права та інтереси певних суб'єктів. Наприклад, оскільки кожна людина має невід'ємне право на життя, і позбавлена життя не може бути свавільно (частина перша і перше речення частини другої статті 27 Конституції України), то цьому праву кореспондує не тільки обов'язок держави захищати життя людини (як сказано у другому реченні частини другої статті 27 Основного Закону України), а й обов'язок усіх інших людей не посягати на життя конкретної людини. Якщо територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою (частина третя статті 2 Конституції України), а питання про зміну території України вирішуються виключно всеукраїнським референдумом (стаття 73 Основного Закону України), то обов'язок кожного — не змінювати територію України в будь-який інший спосіб.

Обов'язок людини може мати також й інше вираження: обов'язок може формулюватися шляхом встановлення обмежень у здійсненні права, і тоді людина користується

цим правом лише в певних межах, які встановлюються з метою забезпечити права й інтереси інших суб'єктів. Так, в Україні кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, і кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір (частини перша і друга статті 34 Конституції України). Але здійснення цих прав може бути обмежене в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей і т.д. (частина третя статті 34 Конституції України). Тому при здійсненні прав, передбачених частинами першою і другою статті 34 Основного Закону України, кожен водночас *зобов'язаний* дотримуватися зазначених обмежень.

У Загальній декларації прав людини про обмеження прав людини сказано *як про необхідність*, хоча й про необхідність таку, яка не повинна бути надмірною (пункт другий статті 29)¹: «При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина *має зазнавати* тільки таких обмежень, які встановлені законом винятково з метою забезпечення належного визнання й поваги прав і свобод інших та задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві» (курсив наш. — *О.О.*) [11]. Наведене положення — це *загальна* вимога і можливість обмежувати права і свободи людини з певною метою. Водночас у статтях

¹ Більш точно було б охарактеризувати обмеження прав і свобод людини, про які сказано у другому пункті статті 29 Загальної декларації прав людини, як «необхідні і достатні» або «мінімально необхідні».

Декларації, в яких передбачене те чи інше право людини, не зазначається *про обмеження саме цього права*. Але на міжнародному рівні такі *конкретні* обмеження все ж передбачені. Вони закріплені в, наприклад, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права [12] (зокрема, в пункті третьому статті 19, статті 21, пункті другому статті 22). При цьому в абзаці першому пункту третього статті 19 Пакту *прямо вказано на єдність обов'язків людини та обмежень у здійсненні її прав*: «Користування передбаченими в пункті 2 цієї статті правами накладає *особливі обов'язки й особливу відповідальність*. Воно може бути, *отже, поєднане з деякими обмеженнями*, які, однак, мають бути встановлені законом...» (курсив наш. — О.О.).

Таким чином, широке розуміння обов'язку (як необхідності вчинити або ж не вчинити певну дію) дає можливість на право й інтерес суб'єкта, передбачені в Конституції України, дивитися у той же час і як на обов'язки (включаючи й заборони певної поведінки) іншої — зобов'язаної — сторони. Проте ця інша сторона має свої права, свої інтереси, яким кореспондують обов'язки у тому числі й першого суб'єкта. У цьому розумінні права та їх обмеження, обов'язки та заборони, передбачені в Конституції України, — то елементи однієї мозаїки, які лише усі разом формують завершений образ. Тому має рацію Л. Глухарьова, яка відзначає «*необ'рунтованість* поглядів на обов'язок як поняття та явище, що *протистоїть правам людини*» (курсив наш. — О.О.) [1, с. 27]. «Насправді, — продовжує дослідниця, — обов'язок є *необхідним компонентом* прав людини, фактором, який *разом з правами* розв'язує *спільне гуманітарне*

завдання в сфері регулювання... суспільних відносин» (курсив наш. — О.О.) [1, с. 27].

Оскільки обов'язки людини можуть бути закріплені не тільки шляхом вказівки на дію, яку потрібно вчинити, а й за допомогою вказівки на права та інтереси інших суб'єктів, на заборону певної поведінки, то у Конституціях, міжнародних актах про права людини, таким чином, *передбачено не так уже й мало обов'язків, як це може здатися на перший погляд*. Такого ж висновку дійшов й А. Панов: «Якщо розглядати передбачені Основним Законом обов'язки з урахуванням наведеної класифікації (мова йде про поділ обов'язків на «активні» та «пасивні». — О.О.), можна побачити, що законодавець (збережена термінологія А. Панова. — О.О.) *аж ніяк не був таким «скупим» щодо їх закріплення, як це може видатися на перший погляд*. Зокрема, поряд з позитивно сформульованими обов'язками... є *значний обсяг обов'язків, закріплених у формі негативних формулювань*, тобто заборон» (курсив наш. — О.О.) [2, с. 211]. І таку ж, по суті, тезу зустрічаємо в статті В. Зубкової: «...*практично усі конституції світу* відображають ці категорії (а саме: права, свободи й обов'язки людини і громадянина. — О.О.). *Якщо ж категорія обов'язків не знайшла свого відображення в Основному законі, то це* [аж ніяк] *не говорить про їх відсутність і незастосування на території даної держави*» (курсив наш. — О.О.) [13, с. 38].

Разом з тим обов'язки, що передбачені у формі заборон, обмежень у здійсненні певного права, так само як й обов'язки, що впливають з прав та інтересів інших суб'єктів, — «латентні» обов'язки — значно легше ніби «не помітити»: «Ми із задоволенням

слухаємо тих, хто говорить нам про наші права, але не любимо, коли нам нагадують про наші обов'язки» (Борк)¹ [14, с. 12]. Але небажання побачити зазначені обов'язки *зовсім не означає, що вони відсутні*: недаремно ж Л. Глухарьова, наводячи приклади того, що більшість демократичних конституцій світу і міжнародних актів обмежується сьогодні (стаття дослідниці була надрукована у 2009 році) встановленням мінімуму обов'язків, говорить саме про *пряму* вказівку на обов'язки, а також про *враження* дисбалансу (але не про самий дисбаланс. — *О.О.*) між правами та обов'язками, неурівноваженості (а не про саму неурівноваженість. — *О.О.*) їх внеску в регулювання суспільних відносин (курсив наш. — *О.О.*) [1, с. 25].

Врешті-решт, та обставина, що лише одна стаття Загальної декларації прав людини присвячена обов'язкам (як небезпідставно зазначила про це, зокрема, Л. Глухарьова), не свідчить, що мова йде і про один обов'язок. У статті 29 Декларації серед іншого сказано, що кожна людина має *обов'язки* перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особистості. Наведене положення Загальної декларації прав людини може бути охарактеризоване словами Б. Ебзеєва, підтриманими В. Неказаким: *«Це не якийсь конкретний обов'язок, який можна жорстко «прив'язати» до тієї чи іншої сфери соціальної дійсності; це уза-*

гальнюючий принцип законслухняності й *узагальнюючий обов'язок...*» (курсив наш. — *О.О.*)² [16, с. 298]. Отже, незважаючи на те, що в Загальній декларації прав людини лише одна стаття присвячена обов'язкам, людина має не один обов'язок, а низку. Інша справа — чому про них згадується у Декларації в «скороченому» вигляді. Але для такого рішення були причини [1, с. 25]. І все-таки це не дає підстав стверджувати, ніби обов'язки мають у житті людини лише другорядне значення. Принаймні наявність пропозицій «про створення на міжнародному рівні Декларації основних обов'язків людини» [18, с. 104]³ свідчить, що обов'язкам людини, як і правам, теж приділяється увага (особливо якщо врахувати, що така декларація «мала б важливе не тільки політико-правове, але й виховне значення у справі формування *культури прав людини*» (курсив наш. — *О.О.*) [1, с. 26]).

Наявність прав (інтересів) *не тільки у людини* й наявність у людини *не тільки прав* — передумова для зваженого погляду на формулу частини першої статті 3 Конституції України. Чи не найбільш вдало цю тезу можна розкрити, аналізуючи частину першу статті 65 Основного Закону України. Справді, обов'язок громадян України захищати Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України *кореспондує відповідним інтересам держави*, насам-

¹ Прикметним є й висновок Т. Грачова: «Про обов'язки слід нагадувати, причому, можливо, не менш наполегливо, ніж про права. Те, що нам дозволено, легше «западає в пам'ять», від того, що нам зробити наказується» (курсив наш. — *О.О.*) [15, с. 17].

² Щоправда, Б. Ебзеєв так висловився з (дещо) іншого приводу: наведена характеристика була дана частині другої статті 15 Конституції Російської Федерації, відповідно до якої органи державної влади, органи місцевого самоврядування, посадові особи, *громадяни та їх об'єднання зобов'язані* дотримуватися Конституції... і законів (курсив наш. — *О.О.*) [17].

³ Про ці пропозиції говорить також, зокрема, Л. Глухарьова [1, с. 25-26].

перед інтересам державної безпеки. І ці інтереси можна співвіднести з певними правами людини, зокрема, з правом на життя, правом на свободу та особисту недоторканність, правом на недоторканність житла (частина перша статті 27, частина перша статті 29, частина перша статті 30 Конституції України). А обов'язок громадян України шанувати державні символи України закріплений з метою захисту інтересу держави на повагу до неї, на визнання її авторитету. Причому неважко помітити, що цей інтерес держави є *своєрідним відповідником права людини на повагу до її (людини) честі та гідності*¹. Тому якщо у частині першій статті 3 Конституції України *людина та її права* названі (найвищою) цінністю для суспільства й держави², то положення частини першої статті 65 Основного Закону України дають можливість стверджувати, що вже *держава та її інтереси* є (найвищою) цінністю для людини. З урахуванням, проте, вимог статті 23

Конституції України, дана теза має бути конкретизована. Отже, тоді не тільки державу та її інтереси, *але й суспільство* слід визнати (найвищою) цінністю для людини. При цьому висновок про те, що суспільство (а, відтак, і його інтереси) є (найвищою) цінністю для людини, з *очевидністю впливає також з пункту першого статті 29 Загальної декларації прав людини*, у якому наголошено на тому, що *тільки в суспільстві й* можливий вільний і повний розвиток особистості кожної людини.

Ідея про те, що права та законні інтереси людини, інтереси суспільства та інтереси держави пов'язані між собою, не можуть існувати окремо один від одного і в цьому розумінні є рівноцінними, відображена й у законодавчих актах. Так, необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту від суспільно небезпечного посягання не тільки охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається (читай:

¹ Державні символи уособлюють, зокрема, державний суверенітет [19, с. 99; 20, с. 163; 21, с. 132; 22, с. 52; 23, с. 110, 111, 113] та є «незаперечним доказом існування незалежної держави, концентровано виражають її *велич*... дають уявлення про ті *цінності*, яких вона *дотримується*, і спрямовані на зміцнення її авторитету» (курсив наш. — *О.О.*) [23, с. 113]. У зв'язку з цим ставлення людини до державних символів відображає думку цієї людини про державу. Недаремно тому стаття про відповідальність за наругу над державними символами розміщена в розділі Особливої частини КК України, у назві якого вжито слово «авторитет». Крім того, не випадковим, очевидно, потрібно вважати й те, що для злочину, передбаченого у статті 329 КК Російської Федерації («Наруга над Державним гербом Російської Федерації або Державним прапором Російської Федерації»), об'єкт визначається як суспільні відносини, «змістом яких є шанобливе ставлення до російської офіційної геральдики, яке забезпечує авторитет і *гідність* держави» (курсив наш. — *О.О.*) [22, с. 53]. Через це *право людини на повагу до її честі та гідності співвідносне з інтересом держави на повагу до її авторитету і навпаки*.

² На думку П. Рабіновича, принципово важливим є визнання (у частині першій статті 3 Конституції України. — *О.О.*) людини соціальною цінністю, адже це означає, що людина є цінністю не тільки сама для себе, а й для всього суспільства, для соціуму [9, с. 19]. Такої самої точки зору дотримується і К. Жебровська [24, с. 12]. Разом з тим, очевидно, що людина є цінністю не тільки для суспільства, але й для держави: суспільство і держава існують не відокремлено одне від одного, а у зв'язку з існуванням одне одного. Крім того, у частині другій статті 3 Основного Закону України — а положення цієї частини статті 3 перебувають у системному зв'язку з положеннями частини першої статті 3 Конституції України — тричі (!) згадано про державу. І це не випадково. Значить, і для держави людина та її права є найвищою цінністю.

людини), або іншої особи, але й *суспільних інтересів та інтересів держави* (частина перша статті 36 КК України). Так само і стан крайньої необхідності виникає у тому числі й тоді, коли небезпека безпосередньо загрожує *суспільним інтересам та інтересам держави* (частина перша статті 39 КК України). А *національними* інтересами України є життєво важливі інтереси як людини, так і суспільства й держави (пункт 10 частини першої статті 1 Закону України «Про національну безпеку України») [25], причому реалізація *усіх* цих інтересів, *а не тільки інтересів людини, тільки інтересів суспільства або ж держави*, «забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян».

Висновки з дослідження. У людини (громадянина) зовсім немало

обов'язків. Але багато з них носять неначе прихований (латентний) характер. Саме у зв'язку з існуванням таких обов'язків й складається відчуття того, що людина (громадянин) має багато прав і всього кілька обов'язків: приховані обов'язки легше свідомо чи несвідомо не помітити. Існування низки (навіть — багатьох) обов'язків у прихованому вигляді є причиною того, що складається враження про неначе вищість прав людини порівняно з її обов'язками чи порівняно з інтересами суспільства й інтересами держави. Проте ні Загальна декларація прав людини, ні Конституція України не дають підстав для таких тверджень. Навпаки, Конституція України, а так само й Загальна декларація прав людини виходять з того, що права людини, інтереси суспільства й держави є рівноцінними. Рівноцінними тому є й права та обов'язки людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Глухарева Л.И. Обязанности человека и гражданина в контексте теории прав человека. История государства и права. 2009. № 7. С. 25-27.
2. Панов А.П. «Скрытые» конституционные обязанности граждан Российской Федерации. Ленинградский юридический журнал. 2012. № 3 (29). С. 208-215.
3. Бойко А.И. О естественности правовых обязанностей и некорректности возвышения субъективных прав. Правовая политика и правовая жизнь. 2004. № 1 (14). С. 54-67.
4. Глухарева Л.И. Права человека в обыденном сознании россиян. Общественные науки и современность. 2010. № 4. С. 50-56.
5. Мюллерсон Р.А. Права человека: идеи, нормы, реальность. Москва: Юридическая литература, 1991. 160 с.
6. Валеєв Р.М. Права человека «как мера вещей». Закон и право. 2009. № 4. С. 36-37.
7. Оганесян С.М. Права человека в истории философской и политико-правовой мысли. История государства и права. 2004. № 2. С. 7-10.
8. Невинский В.В. Правовой статус личности: сравнительно-правовой анализ Конституции РФ и Всеобщей декларации прав человека. Российский юридический журнал. 2009. № 5 (65). С. 75-82.
9. Конституція України. Науково-практичний коментар. / Ред. кол.: В.Я. Тацій (голова редкол.), О.В. Петришин (відп. секретар), Ю.Г. Барабаш та ін. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків: Право, 2012. 1128 с.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни

Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005 (справа № 1-5/2005) [Електронний ресурс]. Електрон. текст. дані. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05/print>. (дата звернення: 14.04.2019).

11. Всеобщая декларация прав человека [Электронный ресурс]: принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года. Электрон. текст. данные. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml. (дата обращения: 21.04.2019).

12. Международный пакт о гражданских и политических правах [Электронный ресурс]: принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года. Электрон. текст. данные. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml. (дата обращения: 21.04.2019).

13. Зубкова В.С. Конституционное соотношение прав, свобод и обязанностей человека в российском и зарубежном конституционном праве. Конституционное и муниципальное право. 2013. № 9. С. 36-38.

14. Права людини і громадянина в афоризмах та прислів'ях. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина. Серія II. Коментарі прав і законодавства. Вип. 2. / упорядн. П.М. Рабінович. Київ: Атіка, 2001. 112 с.

15. Грачев Т.С. Значение принципа единства прав и обязанностей для правовой системы общества. Вестник Саратовской государственной академии права. 2010. № 1 (71). С. 15-18.

16. Эбзеев Б.С. Личность и государство в России: взаимная ответственность и конституционные обязанности. Москва: Норма, 2011. С. 298. Цит. за: Неказаков В.Я. Системное единство прав, свобод, обязанностей и ответственности человека и гражданина в демократическом правовом государстве. Право и государство: теория и практика. 2013. № 8 (104). С. 54.

17. Конституция Российской Федерации: принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 года [Электронный ресурс]. Электрон. текст. данные. URL: <http://constitution.kremlin.ru/> (дата обращения: 17.04.2019).

18. Петелина И.В. Институт прав и обязанностей граждан в российской правовой системе. Право и образование. 2001. № 4. С. 99-106.

19. Бабаева Т.Б. Государственная символика: эстетические аспекты. Философия права. 2008. № 3 (28). С. 99-102.

20. Мамонтова Е.В. Гімн як символ державного суверенітету: історико-політологічний аспект. Грані. 2011. № 2 (76). С. 163-166.

21. Мамонтова Е.В. Місце та роль символіки у державотворчому процесі: досвід країн Балтії. Грані. 2011. № 5 (79). С. 131-134.

22. Герман О.Б., Колесниченко А.А. Уголовно-правовая защита государственной символики России. Философия права. 2011. № 6 (49). С. 52-54.

23. Шаптала Н. До питання про конституційно-правове регулювання державних символів України. Вісник Конституційного Суду України. 2012. № 2. С. 110-117.

24. Жебровська К.А. Правові цінності у взаємодії правових систем: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Одеса, 2017. 20 с.

25. Про національну безпеку України [Електронний ресурс]: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. Електрон. текст. дані. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/print>. (дата звернення: 16.04.2019).

Ободовский А.В.

О количественном соотношении прав и обязанностей человека и гражданина.

Аннотация. В статье рассмотрен вопрос о количественном соотношении прав и обязанностей человека и гражданина. Проанализированы мнения о том, что наличие у человека (гражданина) большого количества прав и лишь нескольких обязанностей представляет опасность и должно вызывать беспокойство. Отмечено, что обязанности человека (гражданина) могут формулироваться разными способами, при этом прямое указание на обязанность — только один из таких способов. Обязанности могут быть установлены, кроме того, путем запрещения определенного поведения, при помощи указания на права (интересы) других субъектов или на ограничения в реализации определенного права. Поэтому в Конституции Украины и международных актах о правах человека предусмотрено не так уже и мало обязанностей, как это может показаться на первый взгляд. По этим основаниям и конституционное положение о признании человека и его прав наивысшей социальной ценностью следует понимать взвешено. В частности, общество и государство и их интересы не могут считаться как бы второстепенными относительно человека и его прав. Наоборот, так же, как человек и его права являются наивысшей ценностью для общества и государства, так и общество и государство и их интересы являются наивысшими ценностями для человека.

Ключевые слова: права человека и гражданина, обязанности человека и гражданина, наивысшая социальная ценность, интересы общества и государства, скрытые (латентные) обязанности, запреты, ограничения в реализации права.

O. Obodovsky

About the quantitative ratio of the rights and duties of a person and a citizen.

Summary. The article considers the question of the quantitative ratio of the rights and duties of a person and a citizen. The views according to which it is dangerous and should be cause of concern if a person (a citizen) has a large number of rights and only few duties are analyzed. It is noted that the duties of a person (a citizen) can be formulated in different ways and the direct indication to the duties is only one of these ways. The duties may be established, in addition to, by prohibition a certain behavior, with the help of pointing on the rights (the interests) of other subjects or on the restrictions in the realization of the certain right. Therefore, in the Constitution of Ukraine and in the international acts on human rights there are not so little duties as it may seem at first sight. For these reasons, the constitutional provision on the recognition of a person and his rights as the highest social value should be understood balanced. In particular, society and a state and their interests cannot be considered as secondary regarding a person and his rights. Vice versa just as a person and his rights are the highest value for society and a state, so society and a state and their interests are the highest values for a person.

Keywords: human rights and citizen's rights, duties of a person and a citizen, highest social value, interests of society and a state, hidden (latent) duties, prohibitions, restrictions in the realization of the right.